

УДК 327(47+57:5-15)«1952/1956»

<http://doi.org/10.5281/zenodo.2601692>

**Каштанов К. А.**

аспірант кафедри нової та новітньої історії  
ХНУ ім. В. Н. Каразіна

### **ЕВОЛЮЦІЯ ІНТЕРЕСІВ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ (1952-1956 рр.)**

У статті розглядається близькосхідна політика СРСР в період від Липневої революції 1952 р. в Єгипті до початку Суецької кризи 1956 р. У зазначений період ставлення Кремля до арабських країн кардинально змінилося. В кінці сталінської епохи їх вважали буржуазними колабораціоністами імперіалізму, і за інерцією сталінська картина світу продовжувала домінувати у зовнішньополітичному курсі Радянського Союзу найближчі два роки після смерті «вождя». Проте вже у 1955 р. хрущовське керівництво зробило рішучу ставку на союз із національно-визвольним рухом. Увесь цей час головною проблемою для Радянського Союзу в регіоні були спроби США і Великої Британії об'єднати місцеві держави в рамках військово-політичного блоку під західною егідою. У відповідь на створення у лютому 1955 р. Багдадського пакту Москва почала постачати зброю Єгипту та Сирії, підтримуючи арабські націоналістичні режими на противагу прозахідним консервативним та Ізраїлю. У політиці Радянського Союзу відносно арабо-ізраїльського конфлікту також відбувся корінний поворот: з нейтральної позиції пізньосталінської епохи Кремль перейшов до односторонньої підтримки

арабських країн; в той же час Тель-Авів продовжував розглядатися лише як «американська маріонетка». В цілому ж Москва не була зацікавлена у врегулюванні близькосхідного конфлікту, так як подібний перебіг подій міг призвести до включення учасників конфлікту до Багдадського пакту і, отже, до повного контролю Заходу над регіоном. У разі припинення протистояння арабів з Ізраїлем СРСР з його військовою та промислово-технічною допомогою виявився б непотрібним. Це неминуче штовхало Москву на союз з арабськими націоналістами. Новий зовнішньополітичний курс знайшов своє закріплення в концепції «мирного співіснування», аобґрунтування – на XX з'їзді КПРС у лютому 1956 р. Вже за півроку він пройшов свою апробацію під час Суецької кризи.

**Ключові слова:** Радянський Союз, Близький Схід, Єгипет, Сирія, Ізраїль, арабський націоналізм.

В статье рассматривается ближневосточная политика СССР в период от Июльской революции 1952 г. в Египте до начала Суэцкого кризиса 1956 г. В указанный период отношение Кремля к арабским странам кардинально изменилось. В конце сталинской эпохи их считали буржуазными коллаборационистами империализма, и по инерции сталинская картина мира продолжала доминировать во внешнеполитическом курсе Советского Союза ближайшие два года после смерти «вождя». Но уже в 1955 г. хрущевское руководство сделало решительную ставку на союз с национально-освободительным движением. Все это время главной проблемой для Советского Союза в регионе были попытки США и Великобритании объединить местные государства в рамках военно-политического блока под западной эгидой. В ответ на создание в феврале 1955 г. Багдадского пакта Москва начала поставлять оружие Египту и Сирии, поддерживая националистические арабские режимы в противовес прозападным консервативным и Израилю. В политике Советского Союза относительно арабо-израильского конфликта также произошел коренной поворот: с нейтральной позиции поздесталинской эпохи Кремль перешел к односторонней поддержке арабских государств; в то же время Тель-Авив продолжал рассматриваться лишь в качестве «американской марионетки». В целом же Москва не была заинтересована в урегулировании ближневосточного конфликта, так как подобный ход событий мог привести к включению участников конфликта в Багдадский пакт и, следовательно, к полному контролю Запада над регионом. В случае прекращения противостояния арабов с Израилем СССР с его военной и промышленно-технической помощью оказался бы ненужным. Это неизбежно толкало Москву на союз арабскими националистами. Новый советский внешнеполитический курс нашел свое закрепление в концепции «мирного сосуществования», а обоснование – на XX съезде КПСС в феврале 1956 г. Уже через полгода он прошел свою апробацію во время Суэцкого кризиса.

**Ключевые слова:** Советский Союз, Ближний Восток, Египет, Сирія, Израиль, арабский национализм.

The article examines the foreign policy of the USSR in the period from the July Revolution in 1952 in Egypt to the beginning of the Suez crisis in 1956. In this period, the Kremlin's attitude towards the Arab countries has been radically changed: if at the end of the Stalin era they were considered bourgeois collaborators of imperialism, in 1955 the Khrushchev leadership made a decisive bet on an alliance with the national liberation movement. All this time, the main problem for the Soviet Union in the region was the attempts of the United States and United Kingdom to unite the local states within a single military-political bloc under the Western aegis. In response to the creation of the Baghdad Pact in February 1955, Moscow began supplying weapons to Egypt and Syria, supporting the nationalist Arab regimes as opposed to the pro-Western conservative and Israel. The policy of the Soviet Union regarding the Arab-Israeli conflict also took a radical turn: from the neutral position of the post-Stalin era the Kremlin shifted to unilateral support of the Arab states; at the same time, Tel Aviv continued to be considered only as an «American puppet». In general, Moscow was not interested in settling the Middle East conflict, because such course of events could lead to the inclusion of the parties to the conflict in the Baghdad Pact and, consequently, to the complete

control of the West over the region. In case of end to the confrontation between the Arabs and Israel, the USSR with its military and industrial-technical assistance would be unnecessary. This reason inevitably pushed Moscow to the union with Arab nationalists. The new Soviet foreign policy course found its consolidation in the conception of "peaceful coexistence", and mapping at the 20th Congress of the CPSU in February 1956. Within six months, it passed its testing during the Suez Crisis.

**Keywords:** Soviet Union, Near East, Egypt, Syria, Israel, Arab nationalism.

**Постановка проблеми.** Сучасна війна в Машріку має під собою чимало історичних передумов. Одна з них криється в амбіціях Кремля в регіоні, які вперше проявилися після Другої світової війни у зв'язку зі створенням Держави Ізраїль. Невдача в налагодженні зв'язків з єврейською державою підштовхнуло Москву на союз з молодим арабським націоналізмом, який гучно заявив про себе у 1952 р. після повалення режиму короля Фарука в Єгипті.

**Аналіз актуальних досліджень.** Близькосхідна політика СРСР є досить розробленою в сучасній історіографії. Найбільший внесок в її висвітлення внесли Є. М. Примаков [9], А. А. Фурсенко [16], А. М. Васильєв[2], Й. Говрін [3], Л. М. Млечін[5] тощо. Однак мотиви, котрими керувалося радянське керівництво на Близькому Сході після смерті Сталіна, є недостатньо дослідженою темою.

**Мета статті** полягає в аналізі близькосхідної політики Москви в хронологічних рамках 1952-1956 рр. – від приходу до влади в Єгипті «Вільних офіцерів» до Суецької кризи, що означала вихід близькосхідного конфлікту на новий щабель.

**Виклад основного матеріалу.** В кінці сталінської епохи роль Радянського Союзу в боротьбі за незалежність колоніальної периферії світу була неоднозначною. Спочатку його лідери були зовсім не проти взяти на себе «тягар білої людини» на інших континентах, зажадавши у 1945 р. передати під свою опіку Триполітанію(західну провінцію Лівії) або хоча б поставити її під міжнародний контроль за участю СРСР. Тільки вичерпавши всі дипломатичні засоби отримати «куточок у Середземному морі», Кремль почав вимагати якнайшвидшого надання незалежності колоніям західноєвропейських країн, підтримуючи там прокомуністичні сили.

У ніч на 23 липня 1952 р. в Єгипті група молодих армійських командирів націоналістичної організації «Вільні офіцери» здійснила державний переворот. До столиці були введені вірні заколотникам-військові підрозділи, а уряд відсторонено від влади. Того ж дня король Фарук був заарештований, а 26 липня – висланий з країни. Влада перейшла до Ради Револьюційного Командування (РПК) на чолі з генералом Мохамедом Нагібом. Нова влада була налаштована на ліквідацію британського впливу в Єгипті і модернізацію держави шляхом створення сучасної економіки та збройних сил.

Проте на Москву ці події спочатку не справили належного враження. За комінтернівською традицією радянське керівництво ставилося до національних рухів із великою пересторогою, що проявилось у промові Сталіна на XIX з'їзді КПРС. 14 жовтня 1952 р., виступаючи на заключному засіданні партійного форуму, Сталін заявив: «Тепер буржуазія продає права і незалежність нації за долари. Прапор національної незалежності і національного суверенітету викинуто за борт»[20, с. 593-594].

На Близькому Сході Радянський Союз продовжував балансувати між Ізраїлем та арабськими державами. Не можна сказати, що до цього часу Арабський Схід відносився до пріоритетних напрямів зовнішньої політики СРСР. За інерцією сталінська картина світу продовжувала домінувати у зовнішньому курсі Радянського Союзу найближчі два роки після смерті «вождя». До 1955 р. головним завданням Кремля в районі Східного Середземномор'я було недопущення створення там антирадянських військово-політичних блоків під егідою західних держав.

Після появи НАТО Москва зайняла вкрай ворожу позицію щодо планів створення військово-політичного блоку в регі-

оні. Ще з перших спроб його розбудови наприкінці 1940-х рр. на переговорах з арабськими та ізраїльськими дипломатами радянські представники не втомлювалися висловлювати своє негативне ставлення щодо проєктованої англійцями і американцями організації під назвою «Середземноморська Антанта» або ж «Близькосхідний пакт» (по аналогії з союзами 1885 р. і 1937 р. відповідно [1, с. 28, 40, 64, 72, 90, 118, 152, 164, 182]). Ще 21 листопада 1951 р. у посланні країнам Близького Сходу заступник міністра закордонних справ СРСР А. А. Громико виступив різко проти планів регіонального командування, запропонованого США [14, с. 184]. Причому радянські дипломати негативно ставилися як до проєктів інтеграції під верховенством Заходу, так і до суто арабських союзницьких організацій, однаково розцінюючи їх як антирадянські та антикомуністичні [1, с. 108, 112].

Це питання було одним із вирішальних індикаторів відношення до тієї чи іншої країни. Через безкомпромісність позиції Сирії щодо спроб утворення військового блоку під егідою західних держав Дамаск став користуватися найбільшою довірою Москви. З іншого боку, ситуативний підхід Ізраїлю (позиція останнього залежала від конкретної американської допомоги у зв'язку з членством в пакті), навпаки, відштовхував сталінське (а згодом і хрущовське) керівництво від єврейської держави [1, с. 142, 184, 188].

Нещодавно розсекречені матеріали фонду Молотова (№ 82) у Російському державному архіві соціально-політичної історії свідчать про пильну увагу радянських дипломатів до цього питання на початку 1950-х рр. У донесеннях на ім'я міністрів закордонних справ А. Я. Вишинського та В. М. Молотова тематика створення пакту була середнайголовніших проблем, що перебувала поряд з англо-американським протистоянням в регіоні, сплеском націоналізму і нафтовим чинником. Керівництво Радянського Союзу було в курсі практично всіх нюансів позицій арабських країн та Заходу щодо головних питань регіональної політики. Показово, що основну інформацію про англо-єгипетські перего-

вори за американським посередництвом відносно Суецької бази\* Кремль черпав із розмов з ліванськими дипломатами, а також по каналам розвідки [11; 12; 13; 14].

Питання військово-політичної інтеграції регіону довго залишалося головним подразником для Москви. СРСР вкрай болючо реагував на будь-які проєкти об'єднання країн Близького Сходу, котрі означали б збереження західної присутності – військовий блок або ж панарабістські проєкти «Благодатного півмісяця» і «Великої Сирії»\*\* [1, с. 222-223, 225, 230], що означало консервацію і навіть посилення британського панування в Іраку та Йорданії. Тут же перебувало і питання щодо англійської військової бази в районі Суецького каналу, ліквідації якої також прагнуло московське керівництво [1, с. 200-201, 217, 221, 230]. Однак, як свідчать документи, далі рамок офіційних заяв Радянський Союз не виходив. На практиці мало що робилося для запобігання утворення пакту, котрий згодом увійде до історії як Багдадський.

У багатьох документах радянського МЗС червоною лінією проходить артикулювання інших геополітичних інтересів Кремля. Так, в довідці посольства СРСР в США «Сполучені Штати і Середньосхідне командування» від 29 червня 1953 р. спеціальна увага приділялася виведенню іноземних військ з території Близького Сходу [1, с. 187-189, 199, 202].

Деяко окремо стояли інтереси Москви в Ізраїлі, дипломатичні відносини з яким були відновлені в липні 1953 р. (після розриву в лютому того ж року). Тут головними пріоритетами були припинення «антирадянської кампанії», тобто висвітлення у мас-медіа внутрішніх проблем СРСР; вимоги еміграції радянських євреїв; співпраця із Заходом (США); неучасть у військових блоках, тобто збереження нейтралітету Тель-Авіва у холодній війні [1, с. 182-185, 219-220]. Радянське керівництво

\*Військова база Великої Британії, розташована в районі Суецького каналу, забезпечувала англійське військово-політичне домінування в Єгипті.

\*\* Проєкти регіонального об'єднання, що полягали у створенні об'єднаної держави у складі Іраку, Сирії, Лівану, Йорданії та Палестини.

вкрай дратувало проникнення американського капіталу до Ізраїлю, «кабальний» план Джонстона 1954 р. (авторства радника американського президента), який нібито ставив розподіл водних ресурсів ріки Йордан під контроль США, «однобока орієнтація» Ізраїля на Вашингтон. Перспективи членства єврейської держави у регіональній військовій організації, проєктованій Сполученими Штатами, тим паче не додавали оптимізму Кремлю. Через це, а саме крізь призму формування антирадянської коаліції на Близькому Сході, розглядалися миротворчі зусилля Білого дому і Вайтхолу. Так, у довідці Комітету інформації при МЗС СРСР «Арабо-ізраїльський конфлікт і перспективи його врегулювання» від 16 жовтня 1954 р. вказувалося: «Правлячі кола США і Англії вдаються зараз до активних заходів з метою врегулювання арабо-ізраїльських розбіжностей, які є одним із основних перешкод на шляху залучення арабських країн та Ізраїлю в проєктований західними державами середньосхідний агресивний блок» [1, с. 231]. Подібні судження мали місце й в інших аналітичних документах радянського МЗС [1, с. 233-234, 237-240].

Москва, як правило, намагалася блокувати будь-які американські ініціативи стосовно Близького Сходу. Вона виступала категорично проти поставок Вашингтоном зброї арабським державам [1, с. 210, 216, 218-219, 221-223, 229]. У той час основним клієнтом американської військово-технічної допомоги був монархічний Ірак, однак в Сполучених Штатах не виключали підключення до каналу продажу зброї і Єгипту, де утвердився республіканський режим.

Спочатку нове єгипетське керівництво, яке прийшло до влади внаслідок Липневої революції 1952 р., викликало у радянських дипломатів негативне ставлення. Прем'єр-міністр генерал М. Нагіб, судячи з телеграми посланника Радянського Союзу в Каїрі від 29 січня 1953 р., затягував їх першу зустріч «у демагогічних цілях», і, «прикидаючись ледь не другом СРСР і граючи словами у "безвихідне положення" і "необхідність" отримання допомоги в інших країн, під якими маються на увазі ли-

ше США, зробив спробу заздалегідь виправдати свою політику втягування Єгипту до антирадянського агресивного блоку». У тих же цілях «демагогії», згідно з донесенням посланника С. М. Козирєва, він торкався питання щодо постачання радянської зброї [1, с. 180-182].

«Вільні офіцери» характеризувалися новим посланником в Каїрі Д. С. Солодом (що звинуватив єгипетського посланника в СРСР А. Аль-Масрі в нещирості по збройному питанню) як «ті, що копіюють в усьому німецький та італійський фашизм; днями міністр соціальних справ майор Камаль ед-Дін Хусейн прямо заявив, що найбільшим діячем століття він вважає Гітлера» [1, с. 200]. Характерно, що подібна оцінка збігалася з точкою зору єгипетських комуністів, які закликали «до боротьби з "фашистською бандою" генерала Нагіба і "зрадником" Абдель Насером»; проте довіри у сталінської дипломатії не було навіть до арабських лівих, що відображалось у відповідних висловлюваннях при характеристиці комуністичного руху в арабському світі [10, л. 1-73].

Водночас, аналіз офіційних дипломатичних документів засвідчує, що поступово під впливом концепції «мирного співіснування», інших ініціатив М. С. Хрущова, що взяв до уваги деякі рекомендації югославського лідера Йосипа Броза Тіто [18, с. 115-116], ситуація почала змінюватися. Уже в листі посольства СРСР в Єгипті заступнику міністра закордонних справ В. А. Зоріну від 22 січня 1955 р. містилися конкретні пропозиції щодо виправлення становища в Східному Середземномор'ї та Аравії на краще для Радянського Союзу [1, с. 248-249.]. Крім традиційних положень відносно дипломатичної та пропагандистської протидії спробам створення антирадянських військово-політичних союзів, чи не вперше вказувалося на необхідність співпраці з арабськими країнами, зокрема через Лігу арабських держав (ЛАД)\*\*\*.

\*\*\* Ліга арабських держав – міжнародна організація, створена 22 березня 1945 року з метою координації політики для досягнення співробітництва між арабськими країнами і збереження їх незалежності і



Увага ж до Багдадського пакту, що з'являвся на очах, протягом усього року лише зростала. Навіть превентивний ізраїльський рейд на Газу 28 лютого 1955 р. тепер розглядався в ракурсі позиції Каїра щодо західних блокових ініціатив. У запису бесіди посла СРСР в Єгипті Д. С. Солода з міністром закордонних справ Єгипту М. Фавзі від 1 березня того ж року повідомлялося про небажання Каїру вступати до Багдадського пакту як першопричину ізраїльської акції, хоча насправді її метою була радше боротьба із вилазками фedaїнов\*\*\*\* на ізраїльську територію. У довідці радянського посольства «Ізраїльсько-єгипетський інцидент в районі Газа» від 8 квітня 1955 р. додавалося: інцидент стався за прямим підбурюванням з боку США [1, с. 256, 272-273].

Тим самим пояснювалося й погіршення відносин Сирії зі Сполученими Штатами і своїми сусідами. Різні націоналістичні угруповання, що по черзі змінювали один одного в Дамаску, негативно ставилися як до Багдадського пакту, так і до британських планів «Великої Сирії» та «Благодатного Півмісяця». У свідомості радянського керівництва всі ці події склалися в цілісну картину американсько-британських «імперіалістичних підступів» і боротьби національно-визвольного руху проти них. «Агентами впливу» Заходу виступали «реакційні кола» в арабських державах та Ізраїль. На противагу їм, як вважали у Москві, «патріотичні сили» Близького Сходу перешкоджали політиці США.

Намагаючись підкреслити принципову відмінність курсу своєї країни, посол СРСР Д. С. Солод у розмові з новим прем'єр-міністром Єгипту Гамаль Абдель Насером (який у лютому 1954 р. змінив при владі М. Нагіба) 21 травня 1955 р. відзначав: «Радянський Союз проводить політику зміцнення миру і співіснування двох систем – капіталістичної і соціалістичної. Радянський Союз ніколи і ніде не втручався у внутрішні справи інших країн» [1, с.

277]. Хоча ще пару років назад Єгипет сприймався Москвою як звичайна капіталістична країна, що знаходиться в орбіті західних держав – адже Каїру постачалася зброя з Великої Британії. З метою примусу до вступу в проєктований військово-політичний блок Єгипет дійсно піддавався західному тиску, на що неодноразово вказували радянські дипломати. Затягування переговорів щодо ліквідації Суецької бази, а також ізраїльський рейд на Газу оцінювалися як доказ цьому [1, с. 256].

Зусилля США і Великої Британії по встановленню миру між Ізраїлем і арабами в СРСР класифікувалися в тому ж ключі. Тому Москва не була зацікавлена у врегулюванні близькосхідного конфлікту, так як подібний перебіг подій міг призвести до включення учасників конфлікту до Багдадського пакту і, отже, до повного контролю Заходу над регіоном. У разі припинення протистояння арабів з Ізраїлем СРСР з його військовою та промислово-технічною допомогою виявився б непотрібним. Це неминуче штовхало Москву на союз з арабськими націоналістами, що ждали реваншу за поразку війні 1948-1949 рр., та не зацікавлених у якнайшвидшому примиренні із сionістами на західних умовах.

Тому, на противагу американській точці зору, радянське керівництво вважало, що «при визначенні нашої позиції в такому питанні слід виходити з того, що в даний час немає ніяких ознак, що свідчать про можливість мирного врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту в найближчому майбутньому» [1, с. 392]. У листі посла СРСР в Ізраїлі А. Н. Абрамова міністру закордонних справ В. М. Молотову від 18 червня 1955 р. вказувалося: «Для того, щоб не допустити такого розвитку подій [укладення двостороннього пакту США з Єгиптом та Ізраїлем – К. К.] і підтримати антиімперіалістичні тенденції, що посилюлися останнім часом в зазначених країнах, вважав би за доцільне вступити найближчим часом в прямі переговори між урядом СРСР і урядами Єгипту, Лівану, Сирії, Саудівської Аравії, Йорданії та Ізраїлю з питання щодо зміцнення миру і безпеки району Близького і Середнього Сходу. Під час переговорів перед керівниками арабсь-

суверенітету, а також налагодження зв'язків в економічній, культурній та інших областях.

\*\*\*\* Фedaїни (араб. «жертвні») – учасники бойових рейдів на територію Ізраїлю, особливо з сектору Газа і Західного берегу р. Йордан.

ких країн та Ізраїлю можна було б поставити питання... нейтралізації даного району відповідно до "Заяви МЗС СРСР щодо безпеки на Близькому і Середньому Сході" від 16 квітня 1955 року, а також про гарантії цього нейтралітету. Разом з тим можна було б обговорити питання торгівлі, питання економічної й технічної допомоги» [1, с. 291]. У зазначеній заяві радянського МЗС засуджувалися спроби західних держав втягнути в нещодавно створений Багдадський пакт такі арабські країни, як Єгипет, Сирія та Саудівська Аравія; засуджувалося створення подібних військово-політичних блоків в принципі. Крім того, радянський уряд у притаманному йому стилі вітав будь-які ініціативи, спрямовані на розвиток дружніх відносин з країнами регіону [8, с. 1].

Як вважає Є. М. Примаков, зміна ставлення до Насера пов'язана з ім'ям Д. Т. Шепілова, який влітку 1955 р. був запрошений на святкування третьої річниці Липневої революції, але не як головний редактор «Правди», а як голова Комісії по закордонним справам Ради національностей Верховної Ради СРСР. Незважаючи на сталіністські коментарі посла Д. С. Солода і перекладача посольства С. Соболева, Д. Т. Шепілову виступ Насера сподобався. Радянський міністр особисто зустрівся із єгипетським лідером і наостанок взяв світлиниз військового параду. Радянський військовий аташе у Єгипті Л. Д. Немченко, що був однією із центральних фігур в подальшій «чехословацькій» військовій угоді, пізніше згадував, що Москва лише після візиту Д. Т. Шепілова вирішила дати згоду на контракт [9, с. 44, 74-76; 1, с. 322].

Підсумки зустрічі Д. Т. Шепілова з Насером обговорювалися на серпневому засіданні Президії ЦК КПРС. Тоді і були закріплені основи близькосхідної політики Радянського Союзу – опора на «прогресивні» арабські країни проти Заходу з підштовхуванням їх до «соціалістичної орієнтації». Її метою було руйнування сформованих відносин арабів із Західною Європою і Сполученими Штатами задля удару по їх вразливому місцю – комунікаціям поставок вуглеводнів [15; 5, с. 336].

Чим краще у Радянського Союзу ставали відносини з арабами, тим гіршими були його зв'язки з Ізраїлем. Так, в записці завідувача Відділом країн Близького і Середнього Сходу (ВБСС) МЗС СРСР Г. Т. Зайцева заступнику міністра закордонних справ В. С. Семенову від 9 вересня 1955 р. зазначалося: «Поїздка ізраїльського прем'єра до СРСР викликала б у даний час небажане для нас загострення відносин з арабськими країнами і, можливо, зірвала б заплановану на весну 1956 р. поїздку в СРСР прем'єр-міністра Єгипту Насера. Разом з тим, як це видно з заяви ізраїльського прем'єр-міністра Моше Шарета, візит ізраїльського прем'єра в Радянський Союз заздалегідь обумовлюється неприйнятною для нас вимогою щодо організації виїзду радянських євреїв до Ізраїлю» [1, с. 328]. Радянські дипломати не вірили поясненням М. Шарета: «Якщо арабам дається зброя, то й Ізраїль повинен отримувати зброю; якщо араби вступають у військовий союз з США і Англією, що збільшує їх військову міць, то й Ізраїль повинен мати союз з США або Англією» [1, с. 300]. За кремлівської логікою, постачання зброї до регіону було прийнятним лише з радянської сторони – наприклад, тим же сирійцям в обмін на відмову від вступу до Багдадського пакту [1, с. 293-294]. Прагнучи випередити американців в їх намірах продажу зброї Каїру, єгиптянам незабаром пішло військове спорядження. На думку Москви, це могло бути також виправдано експортом західної техніки Ізраїлю [1, с. 345].

Радянсько-єгипетська угода щодо продажу озброєнь Єгипту була укладена у Празі 12 вересня 1955 р. [1, с. 406, 436-437], а 26 вересня був підписаний і єгипетсько-чехословацький договір. Згідно з досягнутими домовленостями, за 1955-1956 рр. армія Насера отримала близько 230 танків Т-34-85, Т-54 та ІС-3, 100 САУ Су-100 і Су-85, 200 бронетранспортерів БТР-152 і БТР-40, сотні артилерійських стволів, 200 літаків (винищувачі МіГ-15, МіГ-17, бомбардувальники Іл-28), до десятка бойових кораблів і підводних човнів. Єгиптяни увесь час прохали поставок нових видів техніки і загального прискорення надходжень. В результаті зброя пішла в Єгипет

із ЧССР. На додаток, до перерахованого вище, 16 листопада 1955 р. президія ЦК КПРС прийняла постанову відправити 60 танків ІС-3, два ескадрених міноносця, три підводні човни, боєприпаси і ремонтне обладнання. Одночасно була підписана угода про початок переговорів щодо прямого постачання радянської техніки; домовились також про те, що фахівці приїдуть радянські, але за чеськими паспортами (детальніше про радянських військових фахівців і радників див. [7]). Зв'язки здійснювалися через співробітника резидентури ГРУ в Каїрі В. А. Кіріпченко. Таким же чином були затверджені поставки з Польщі, що також базувалися на пільговому кредиті [16, с. 102-105]. Водночас чехословацьку і радянську зброю почав отримувати й Дамаск (детальніше про постачання зброї Єгипту і Сирії див. [4, с. 89-94]). За американськими оцінками, за 1955-1956 рр. Єгипет поповнив свої арсенали на суму близько 200 млн \$, Сирія – 100 млн \$ [22, р. 19]. Як згадував М. С. Хрущов, крім Єгипту та Сирії, через Чехословаччину приблизно тоді ж певна кількість радянської зброї була продана і Ємену, хоча до 1962 р. там зберігався теократичний режим [17].

Окрім блокового будівництва в регіоні, а також питання продажу зброї, Москва остерігалася введення американських військ на територію Близького Сходу. Так, в записці Г. Т. Зайцева першому заступнику міністра закордонних справ А. А. Громико від 13 березня 1956 р. зазначалося: «На підставі наведеної інформації наших послів та іноземної преси можна зробити висновок, що американці і англійці здійснюють демонстрацію військової сили, прагнучи залякати арабів і натиснути на них у своїх цілях. Вони, напевне, готують серйозну провокацію, яку мають намір використати для того, щоб ввести свої війська на арабо-ізраїльський кордон. ВБСС вважає за доцільне інформувати Міністерства оборони і Морського флоту про підозрілу активність військових флотів США і Англії в Середземному морі й рекомендувати цим Міністерствам посилити запобіжні заходи для наших суден, що прямують в єгипетські порти з військовими вантажами» [1, с. 388].

Новий посол СРСР в Ізраїлі А. Н. Абрамов в листі В. М. Молотову від 19 березня 1956 р. резюмував радянські інтереси в регіоні наступним чином: «Досі ми не втручалися в арабо-ізраїльський конфлікт, зберігаючи за собою свободу дій. Сьогодні, з огляду на складну обстановку на Близькому Сході, було б доцільно активізувати нашу політику в даному питанні. При цьому варто було б виступити проти будь-якого іноземного втручання в арабо-ізраїльський конфлікт, зокрема проти планів створення військових баз на території Палестини, проти створення міжнародної армії і проектованої окупації цієї армією територій арабських країн та Ізраїлю, а також проти захоплення водних і енергетичних ресурсів арабських країн та Ізраїлю (план Джонстона)» [1, с. 393-394].

Новий курс Кремля вельми виразно проявився на XX з'їзді КПРС (14-25 лютого 1956 р.), який своєю тональністю радикально відрізнявся від попереднього. Ставлення до національно-визвольного руху і держав, що звільнилися від колоніалізму, кардинально змінилося: тепер країни Азії та Африки уявлялися як потенційні союзники в боротьбі проти імперіалізму. Багато в чому подібна позиція впливала з безпосередніх подразників, що виникли напередодні (блоки СЕАТО і Багдадський пакт), які Москва хотіла усунути. На відміну від сталінських часів, практично нічого поганого не говорилося про еліти та уряди держав «третього світу». Навпаки, вони в цілому поставали швидше як мимовільні жертви, аніж колаборанти Західної Європи та американських монополій [21], від влади яких арабам, персам, індусам, бірманцям та іншим слід було допомогти звільнитися. Щоправда, зазначені зміни не стосувалися Держави Ізраїль. Ставлення до неї зберігалося стабільно негативним. Як пізніше згадував М. С. Хрущов, артикульючи позицію радянського керівництва, «в той час Ізраїль вже грав роль агента американського імперіалізму на Близькому Сході, а арабів ми не хотіли відштовхнути від себе, хотіли привернути, ось і тримали Ізраїль на відстані» [17].

Однак візит нового міністра закордонних справ СРСР Д. Т. Шепілова до Каї-



ру, що відбувся в червні 1956 р., не мав успіху. З'ясувалося, що єгипетський уряд не готовий навіть до укладення договору «про дружбу і ненапад» [6, с. 55]. До націоналізації Компанії Суецького каналу Насер твердо продовжував дотримуватися тактики балансування між наддержавами.

**Висновки і перспективи подальших досліджень.** Таким чином, в зазначений нами період інтереси Радянського Союзу на Близькому Сході зазнали помітної еволюції. Якщо в кінці сталінської епохи Москва займала рівновіддалену позицію щодо арабських держав, то з утверджен-

ням при владі в Кремлі М. С. Хрущова ситуація почала змінюватися. З 1955 р. спостерігається докорінний поворот у радянських зовнішньополітичних інтересах в регіоні. Новий радянський лідер зробив рішучу ставку на союз з арабськими націоналістами, тим самим забезпечивши проникнення СРСР в зону пріоритетних інтересів Заходу. Новий радянський підхід знайшов відображення на XX з'їзді КПРС, що відбувся у лютому 1956 р. Вже за півроку він пройде свою апробацію під час Суецької кризи.

### ЛІТЕРАТУРА

1. Ближневосточный конфликт. Из документов архива внешней политики РФ. 1947-1967: в 2-х т. / Отв. ред. В. В. Наумкин. М.: МФД, 2003. Т. 1 (1947-1956). 608 с.
2. Васильев А. М. Россия на Ближнем и Среднем Востоке: от мессианства к прагматизму. М.: Наука, Изд. фирма «Вост. лит.», 1993. 397 с.
3. Говрин Й. Израильско-советские отношения 1953-1967: [пер. с иврита] М.: Прогресс-Культура, 1994. 336 с.
4. Каштанов К. А. Поставки советского оружия в Египет и Сирию (1955-1967 гг.): сравнительная характеристика: Белгородский диалог – 2013. Сборник избр. науч. тр. Междунар. молодёжн. научн. форума (г. Белгород, 27-29 марта 2013 г.) / Отв. ред. С. Н. Прокопенко. Белгород, 2014.
5. Млечин Л. МИД. Министры иностранных дел. Тайная дипломатия Кремля. М.: Центрполиграф, 2003.
6. Наринский М. М. Советский Союз и Суэцкий кризис 1956 года: Новые данные // Новая и новейшая история. 2004. № 2. С. 54-66.
7. Окроков А. В. Советские военные специалисты в странах Азии и Ближнего Востока. М.: Вече, 2017.
8. Правда», 17 апреля 1955 г., № 107 (13405).
9. Примаков Е. М. Конфиденциально: Ближний Восток: на сцене и за кулисами (вторая половина XX – начало XXI века). М.: Российская газета, 2012. 414 с.
10. Российский государственный архив новейшей истории (РГАНИ). Ф. 5. Оп. 28. Д. 93.
11. Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ). Ф. 82. Оп. 2. Д. 1029.
12. РГАСПИ. Ф. 82. Оп. 2. Д. 1033.
13. РГАСПИ. Ф. 82. Оп. 2. Д. 1034.
14. РГАСПИ. Ф. 82. Оп. 2. Д. 1041.
15. Суворов В. Кузькина мать. Хроника великого десятилетия [Электронный ресурс] / Coollid. Режим доступа: <https://coollib.net/b/323243/read#t4>
16. Фурсенко А. А. Россия и международные кризисы середины XX века. М.: Наука, 2006.
17. Хрущев Н. С. Время, люди, власть. Воспоминания в 4-х кн. [Электронный ресурс] / Режим доступа: [http://files.libedu.ru/76s7l6993f4wixo991nuj1c1n5nwuhgl/hrushev\\_n\\_s\\_vospominaniya.txt](http://files.libedu.ru/76s7l6993f4wixo991nuj1c1n5nwuhgl/hrushev_n_s_vospominaniya.txt)
18. Хрущев С. Н. Рождение сверхдержавы. Книга об отце. М.: Время, 2003.
19. Штереншис М. История Государства Израиль. Герцлия: ISRADON, 2005. 701 с.
20. XIX съезд ВКП(б)-КПСС (5-14 октября 1952 г.) / Документы и материалы. М.: Госполитиздат, 1953. 668 с.
21. XX съезд Коммунистической партии Советского Союза (14-25 февраля 1956 года) / Стенографический отчет [в 2-х т.]. М.: Госполитиздат, 1956. Т. 1. 640 с.; Т. 2. 560 с.
22. Soviet economy penetration in the Middle East. A special study prepared and request of Senator Hubert H. Humphrey. W.: Government office, 1959.

**LITERATURA**

1. Blizhnevostochnyy conflict. Iz documentov archiva vneshney politiki RF, 1947-1967: v 2-ch t. / Otv. red. V. V. Naumkin. M.: MFD, 2003. T. 1 (1947-1956). 608 s.
2. Vasilyev A. M. Rossiya na Blizhnem i Srednem Vostoke: ot messianstva k pragmatizmu. M.: Nauka, Izd. firma «Vost. lit.», 1993. 397 s.
3. Govrin I. Israelsko-sovietskie otnosheniya 1953-1967: [per. sivrita] / M.: Progress-Kultura, 1994. 336 s.
4. Kashtanov K. A. Postavki sovetskogo oruzhiya v Egipt i Syriu (1955-1967 gg.): sravnitel'naya charakteristika: Belgorodskiy dialog – 2013. Sbornik izbr. nauch. tr. Mezhdunarod. molodezhn. nauchn. foruma (g. Belgorod, 27-29 marta 2013 g.) / Otv. red. S. N. Prokopenko. Belgorod, 2014.
5. Mlechin L. MID. Ministry inostrannykh del. Taynaya diplomatiya Kremlya. M.: Centrpoligraf, 2003.
6. Narinskiy M. M. Sovetskiy Soyuz i Suezkiy krizis 1956 goda: Novyye dannyye // Novaya i noveyshaya istoriya. 2004. № 2. S. 54-66.
7. Okorokov A. V. Sovetskiye voennyye spetsialisty v stranakh Azii i Blizhnego Vostoka. M.: Veche, 2017.
8. «Pravda», 17 aprelya 1955 g., № 107 (13405).
9. Primakov Y. M. Confidentialno: Blizhniy Vostok: nastsceni za kulisami (vtoraya polovina XX – nachalo XXI veka). M.: Rossiyskaya gazeta, 2012. 414 s.
10. Rossiyskiy gosudarstvennyy archiv noveyshey istorii (RGANI). F. 5. Op. 28. D. 93.
11. Rossiyskiy gosudarstvennyy archive socialno-politicheskoy istorii (RGASPI). F. 82. Op. 2. D. 1029.
12. RGASPI. F. 82. Op. 2. D. 1033.
13. RGASPI. F. 82. Op. 2. D. 1034.
14. RGASPI. F. 82. Op. 2. D. 1041.
15. Suvorov V. Kuzkinamat. Chronikav velikogodesyatiya [Elektronniy resurs] / Coollib. Regim dostupa: <https://coollib.net/b/323243/read#t4>
16. Fursenko A. A. Rossiya i mezhdunarodnyye crisisy serediny XX veka. M.: Nauka, 2006.
17. Chrushev N. S. Vremya, lyudi, vlast. Vospominaniya v 4-ch kn. [Elektronniy resurs] / Regim dostupa: [http://files.libedu.ru/76s7l6993f4wix0991nuj1c1n5nwuhgl/hrushev\\_n\\_s\\_vospominaniya.txt](http://files.libedu.ru/76s7l6993f4wix0991nuj1c1n5nwuhgl/hrushev_n_s_vospominaniya.txt)
18. Chrushev S. N. Rozhdeniye sverkhderzhavy. Kniga ob otse. M.: Vremya, 2003.
19. Shterenschys M. Istoriya Gosudarstva Israil. Gerteliya: ISRADON, 2005. 701 s.
20. XIX sjezd VKP(b)-KPSS (5-14 oktyabrya 1952 g.) / Dokumenty i materialy. M.: Gospolitizdat, 1953. 668 s.
21. XX sjezd Kommunisticheskoy partii Sovetskogo Soyuza (14-25 fevralya 1956 goda) / Stenograficheskiy otchet [v 2-x t.]. M.: Gospolitizdat, 1956. T. 1. 640 s.; T. 2. 560 s.
22. Soviet economy penetration in the Middle East. A special study prepared and request of Senator Hubert H. Humphrey. W.: Government office, 1959.